فصلنامه علمی پژوهشی زبان و ادب فارسی – دانشکده علوم انسانی
دانشگاه آزاد اسلامی واحد سنندج –سال شانزدهم / شماره ۶۱/ زمستان ۱۴۰۲

"Examining and Analyzing the Stylistic Aspects of Rabi's *Ali-Name Epopee* at Three Intellectual, Linguistic, and Literary Levels"

Jhaleh Sadat Ghaibi[۱]
PhD student in Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Shabestar Branch, Iran.
Seyyed Mahmoud Reza Ghaibi (Corresponding author)[۲]
Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Marand Branch, Iran
Hossein Hajizadeh[۳]
Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Shabestar Branch, Iran.
Zhila Sarati[٤]
Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Shabestar Branch, Iran.

Date received: ۱٤۰۳/۰٦/۲۸ **Date accepted:** ۱٤۰۳/۱۲/۱۲

Abstract

Ali-Nameh, the first Shia epopee (epic poem) discovered and introduced in recent years by Persian literature scholars, has opened up new horizons for researchers working on religious epic. The present study aims to analyse this

۱. ma_gheibi@yahoo.com.
۲. zhaleh.gheibi@gmail.com
۳. hajizade@iaushab.ac.ir.
٤. serati@iaushab.ac.ir.

epopee on topical, linguistic, and literary levels.This article employs a descriptive, analytic research method and based on library studies. Statistical population of this study, was Ali-Name, edited by Bayat and Gholami. Following an in-depth investigation, the existing samples in this epopee was sorted, discussed, from the three above-mentioned perspectives. This study conducted a stylistic analysis of the outstanding linguistic, literary and ideological features of Rabi's poems. The study identifies these features along with characteristic examples and outstanding results have been illustrated at the end of this article. The results of this study show that, at the topical level, the sources of Ali-Nameh proved more reliable and were much in line with historical accounts. Linguistically, had some weak points in terms of word range and coherent grammatical structures and problems in rhythm and rhyme. At the literary level, enjoyed more simple rhetorical and expressive figures of speech.

Key words: Ali-Nameh**,** Rabi', Epic literature, Epopee**.**

The Extended Abstract

In the history of the epic literature of Iran, works that have been composed in verse about the wars of the early Islam after the Shahnameh of Ferdowsi are called religious epics. These epics have been composed under the influence of the national epic; therefore, many adaptations have been taken from it. In the present research, a significant example of religious epics, namely *Ali Nameh*, has been examined. *Ali Nameh Epopee*, the first epic of the Shia, which has recently been discovered and introduced by researchers of Persian literature, has opened new insights in the literary studies of religious epics for researchers. This epic, in addition to its historical and religious values, possesses literary and artistic values, and it can be said to be the only Shiite epic that has survived from the early centuries of the advent of Islam to the ninth century. *Ali-Nameh*, is a poem by an anonymous poet named Rabii who is apparently from Khorasan. The poet of this poem has composed it in line with his Shiite beliefs and has left it as a legacy for future generations. Fascinated by Imam Ali (PBUH), he has tried to organize the history and historical events of the wars of Murad and his Murshid in order to be protected from the events and distortion of the opponents. This poem contains historical information about the two important battles of the caliphate and the imamate of Ali (PBUH). In the first book, he describes the Battle of Jamal and briefly describes the events of this battle, and in the second book, he reports the Battle of Siffin in detail. This poem consists of eleven thousand two hundred and twenty verses and is

composed from beginning to end in the meter of mutaqārib, namely "fa'ūlun fa'ūlun fa'ūlun fa'l," which is exactly the meter of *Shahnameh* by Ferdowsi. The poet was familiar with the prosody of his time, but in some verses, there are serious prosodic errors that may be the scribe's error. The poet of *Ali Nameh*, who undoubtedly pays attention to Ferdowsi's *Shahnameh*, an epic that was written only sixty years before *Ali Nameh*, also criticizes Ferdowsi and the heroes of his epic. On one hand, it imitates *Shahnameh* at least in its meter, descriptions, and characterization; while on the other hand, it critiques it. In this study, it has been tried to examine and analyze this poetic work at three intellectual, linguistic, and literary levels.The main question of the research is what are the characteristics of the epic-religious system of *Alinameh* from three thematic, linguistic, and literary perspectives? In this research, an attempt has been made to conduct a thorough study of this system and extract linguistic, literary, and intellectual features of the work, to examine the detailed main and secondary subjects, linguistic features including phonetic, lexical, and syntactic, as well as literary features such as figures of speech, imagery, and their imaginative abilities, and finally, points of strength and weakness, ancillary values, and related matters have also been referenced. Although at first glance, this type of examination seems simple, it actually has prerequisites that researchers need for better conclusions, including mastery of linguistic information such as grammar, etymology of words, phonetics of words, phonetic changes, literary devices, including figures of speech and rhetoric, metrics and rhyme, literary history, literary criticism, stylistics, and... which fully mastering all of these is a very difficult task, which in this research has been attempted to be addressed and analyzed by the limited scientific resources of the authors.The research method in this research is descriptive and analytical, which is written in a library research method. The data collection tool in this research was note-taking; initially focusing on *Ali Nameh Epopee*, and then sample data related to three viewpoints—intellectual, linguistic, and literary—were collected. After classification, they were discussed and examined, and additional information was supplemented using books, articles, and other informational sources. The scope under study is the system of *Ali Nameh* by Rabii, edited by Reza Bayat and Abolfazl Gholami. After a thorough study, the existing samples in this epopee were classified and discussed at the three mentioned levels. The analysis of samples largely clarified the prominent stylistic features of this collection, and the most important findings of this study were presented in the results section. At the phonetic level, there were metrical interruptions in some verses, and the poet occasionally altered and distorted

words to create meter to address this issue; some rhyme flaws were also observed in the verses, and in some cases, repetitive rhymes and a lack of rhyme-generating words weakened the verses. At the verbal level, there was extensive use of Arabic words and phrases, polished verses, the use of ancient and old words, and word formation and selection for attractiveness in the language was observed. At the syntactic level, the application of certain linguistic features of the Khorasani style, such as pronoun shifts, prayer letter, filling letter, collective plural, two addenda with one complement, the use of the words 'momal', 'aba' instead of 'ba', 'idar' instead of 'inja', and 'mar' as an emphasis marker has been observed. Sometimes the poet has also resorted to grammatical deviation to highlight or accommodate the metrical conditions of the verses. At a literary level, literary devices were mostly simple and understandable, and their frequency was low. The similes used in this poem were mostly simple and repetitive in some cases. The use of similes also had a high frequency. The figures of speech used in this work were mainly of the type of irony, pun, alliteration, repetition, proportion, contrast, contradiction, hyperbole, and so on. At the intellectual level, the poet is confident of the accuracy and correctness of the historical events of the poem. In narrating hadiths, he has observed the aspect of moderation and has avoided cursing and insults.The poet considered *Ali-Nameh Epopee* superior to Ferdowsi's Shahnameh and also has shown bias and partisanship towards the story's heroes throughout the poem. It has shown the habit of the miracles of Ali (PBUH). In the course of the verses, he has also considered the virtues and prominent attributes of Ali (PBUH). In some cases, the description of events contains unrealistic and exaggerated statistics. Sometimes the poet also takes advantage of the opportunity and includes didactic and instructive verses in the midst of the poem. In some verses, the poet has also reflected examples of people's folklore. In the results section at the end of the study, a summary of the most important results obtained at different levels of the study was classified and presented separately in the form of tables.

بررسی و تحلیل سبک شناسانه منظومة علی‌نامة ربیع در سه سطح فکری، زبانی و ادبی

ژاله سادات غیبی [٥]

دانشجوی دکترای زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، ایران.

سید محمود رضا غیبی (نویسنده مسئول) [٦]

گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرند، ایران

حسین حاجیزاده [٧]

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، ایران.

ژیلا صراطی [٨]

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، ایران.

تاریخ دریافت: ۲۸/۰٦/١٤٠٣ تاریخ پذیرش: ۱۲/۱۲/١٤٠٣

چکیده:

منظومة علی‌نامه، نخستین منظومة حماسی شیعه که در سال‌های اخیر توسط محققان ادب فارسی کشف و معرفی گردید، روزنه‌های تازه‌ای را در پژوهش‌های ادبی حوزة حماسه‌های دینی بر روی پژوهشگران گشود. در این پژوهش سعی شده است این اثر منظوم در سه سطح فکری، زبانی و ادبی موردبررسی و مقایسة تطبیقی قرار بگیرد. روش تحقیق در این پژوهش، به‌صورت توصیفی و تحلیلی است که به شیوة کتابخانه‌ای نوشته‌شده است. محدوده و جامعة موردمطالعه، منظومة علی‌نامة ربیع به تصحیح رضا بیات و ابوالفضل غلامی است. پس از مطالعة دقیق، نمونه‌های موجود در این منظومه، در سه سطح مذکور طبقه‌بندی و موردبحث و بررسی قرار گرفتند. تحلیل نمونه‌ها تا حد زیادی ویژگی‌های بارز سبکی این منظومه را روشن ساخت و مهم‌ترین نتایج این بررسی در بخش نتایج ارائه

٥. zhaleh.gheibi@gmail.com
٦. ma_gheibi@yahoo.com.
٧. hajizade@iaushab.ac.ir
٨. serati@iaushab.ac.ir.

گردید. در سطح فکری، منابع علی‌نامه بسیار موثّق بودند و با روایات تاریخی همخوانی زیادی داشتند، در سطح زبانی، اشکالات مختصری درزمینهٔ انتخاب واژه‌ها، ایرادات دستوری و وزن و قافیه دیده شد؛ در سطح ادبی نیز آرایه‌های ادبی، بسیار ساده و قابل‌فهم بودند و شاعر، از فنون و آرایه‌های دشوار استفاده نکرده است.

واژه‌های کلیدی: علی‌نامه، ربیع، ادبیات حماسی، حماسه دینی.

مقدمه

ادبیات هر ملّتی سند هویت و آیینه‌ی تمام نمای فرهنگ و تمدن آن ملّت است و تمام زیرساخت‌های فرهنگی و تمدن یک ملّت در طول قرن‌های متمادی بر پایهٔ ادبیات آن ملّت که خود اصلی‌ترین عنصر فرهنگ و هویّت ملّت است، بنا می‌شود. هر نسلی از یک ملّت، گذشتگان خود را در قاب شیشه‌ای ادبیّات می‌بینند و می‌شناسند و این بارزترین کارکرد تاریخی ادبیّات، در میان نسل‌های پی‌درپی یک ملّت است. وجود هر اثر سترگ ادبی، می‌تواند، ما را به گذشته‌ای تابناک از تاریخ کشور و ملّتمان رهنمون سازد و ما کوشش‌های گذشتگانمان را در جای‌جای این آثار می‌بینیم.

«علی‌نامه» منظومه‌ای حماسه‌ای ـ تاریخی است که علاوه بر ارزش تاریخی و مذهبی، دارای ارزش‌های ادبی و هنری است و می‌توان گفت تنها حماسهٔ شیعی به‌جامانده از قرن‌های آغازین ورود اسلام تا قرن نهم است.

«علی‌نامه، سرودهٔ شاعری گمنام به نام «ربیع» و ظاهراً از دیار خراسان است. شاعر این منظومه را در راستای پاسداشت اعتقادات شیعی خود سروده است و برای آیندگان به یادگار گذاشته است. او که شیفتهٔ حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) است، کوشیده است، تاریخ و رویدادهای تاریخی جنگ‌های مراد و مرشد خود را به رشته‌ی نظم کشد تا شاید از گزند حوادث و تحریف مخالفان در امان ماند. این منظومه، شامل اطلاعات تاریخی دو جنگ مهم دوران خلافت و امامت علی (ع) است. در دفتر اول به شرح جنگ جمل می‌پردازد و حوادث این جنگ را کوتاه شرح می‌دهد و در دفتر دوم جنگ صفین را به‌تفصیل گزارش می‌کند. در این منظومه، نام علی (ع) پربسامدترین اسم است. او همواره از پهلوانان اردوی علی (ع) به نیکی و تفاخر یاد می‌کند و در مقابل پهلوانان دشمن را به بدی یاد می‌کند. همچنان که گفتیم این منظومه دارای ارزش‌های ادبی ـ هنری، تاریخی و مذهبی کم‌نظیری است و مطالعه‌ی

جنبه‌های مختلف آن می‌تواند ما را به شناخت هرچه بیشتر زوایای پنهان حوادث دوران علی (ع) نزدیک‌تر کند». (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۹: ٤٢٥)

«ربیع، آن را در بیش از یازده هزار بیت در بحر متقارب مثمن محذوف (مقصور) سروده و در ماه ذی‌حجه سال ٤٨٢ هجري به پایان آورده است»(ربیع، ۱۳۸۹: ۲۱)

با توجه به اینکه ارائه تعریف جامع‌ومانع از سبک، بسیار دشوار می‌نماید و در طول تاریخ نقد ادبی چنین تعریفی حاصل نشده است و بسیاری از آثار ادبی در محدوده چنین تعریفاتی نمی‌گنجند؛ امّا برای بررسی ویژگی‌های سبکی آن‌ها مجبور به استفاده از بعضی روش‌ها و اصول سبک‌شناسی هستیم و با توجه به اینکه در بررسی سبک‌شناسانهٔ شمیسا از متون ادبی، بسیاری از جنبه‌های اثر، موردمطالعه قرار می‌گیرند و اکثر سبک شناسان نیز بر آن‌ها توافق دارند، بنابراین مبنای کار ما در این پژوهش، بررسی سه سطح زبانی، فکری و ادبی در اشعار علی‌نامه است و کوشیده‌ایم تا جنبه‌های مختلف سبک‌شناسانهٔ این منظومهٔ سترگ را موردبررسی و تحلیل قرار دهیم.

«سبک‌شناسی، داده‌ها و تحلیل‌هایی فراهم می‌آورد که به کار طبقه‌بندی متون ادبی و دوره‌های ادبی می‌آید، با این تحلیل‌ها می‌توان متون و دوره‌های ادبی را بر اساس ویژگی زبان‌شناختی، ادبی و بلاغی دسته‌بندی کرد، داده‌ها دقیق و تحلیل‌ها آماری و عددی است، مورخ ادبی می‌تواند آثار ادبی و دوره‌ها و ژانرها را با دلایل مستند و دقیق آماری و معرفی دسته‌بندی کند و درجه تفاوت آن‌ها را مشخص سازد.» (فتوحی، ۱۳۹۰: ۷۰)

برخی منتقدان برای بررسی سبک‌شناسی اثری به دو بعد لفظ و معنی توجه کرده‌اند:

«زبان، مانند سکّه دو رو دارد: لفظ و معنی؛ و اگر سبک‌شناسی به زبان اثر توجه می‌کند، لا محاله هم به لفظ نظر دارد، هم به معنی؛ آن‌هم در پیوستگی و رابطه زنده (ارگانیک) با یکدیگر.» (درگاهی، ۱۳۸۳: ۳۸)

برخی دیگر به سه بعد زبان و نویسنده و هدف اثر توجه داشته‌اند.

«ماتزیوس، سه عامل را در تعیین کیفیت سبک مهم می‌داند: الف ـ مصالح زبان، ب ـ شخصیت نویسنده، پ: غایت یا امری که باید ابراز شود. این سه عامل به‌نوبه خود مبنای تفکیک و تمایز سبک است: سبک ملی زبان، سبک فردی و سبک کارکردی.» (عبادیان،۱۳۷۲: ۲۰)

شمیسا و تعداد زیادی از صاحب‌نظران هم به بررسی اثر در سه سطح زبانی و ادبی و فکری معتقدند. شمیسا، در کتاب سبک‌شناسی شعر، هر اثر ادبي را از سه جهت یا در سه سطح بررسي می‌کند:۱- سطح زباني: شامل الف: سطح لغوي، بررسي لغات فارسي دخيل، کهن‌گرایی، اسامي بسيط يا مرکب، اسم معني يا ذات، نوع گزينش واژه، نوع صفت: سطح آوايي، موسيقي بيروني و درونی و مسائل کلي تلفظ و ج: سطح نحوي، کوتاه يا بلند بودن جملات، کاربردهاي کهن دستوري وجوه افعال و...۲- سطح فکري: درون‌گرا يا برونگرا بودن اثر، شادي گرايي و غم گرايي، خردگرايي و عشق گرايي، نگرش فلسفي، عرفاني و کلامي شاعر و نويسنده، گرايشات ملي و مذهبي و... ۳- سطح ادبي: مسائل علم بيان و بديع معنوي و علم معاني. (شمیسا، ١٣٧٤: ١٥٣-١٥٨ نقل با تلخیص)

با توجه به اینکه در تحقیقات دانشگاهی نیز این روش به‌صورت مرسوم رایج شده است، نگارندگان پژوهش حاضر نیز این روش را مبنای کار خود قرار داده‌اند و کوشیده شده است تا با بررسی سه سطح زبانی، فکری و ادبی این منظومهٔ سترگ ادبیات فارسی، مهم‌ترین ویژگی‌های سبکی آن، موردبررسی و تحلیل قرار گیرند.

پرسش اصلی پژوهش حاضر، این است که منظومهٔ حماسی- دینی علی‌نامه از سه دیدگاه موضوعی و زبانی و ادبی چه ویژگی‌های بارزی دارد؟ در این پژوهش سعی شده با مطالعهٔ دقیق این منظومه و استخراج ویژگی‌های فکری، زبانی و ادبی اثر، به بررسی موضوعات اصلی و فرعی، ویژگی‌های زبانی اعم از واژه‌های، آوایی و نحوی و ویژگی‌های ادبی، اعمّ از صور خیال، تصویرسازی و صور خیال آن پرداخته شود و در پایان به نقاط قوت و ضعف، ارزش‌های جانبی و مواردی از این قبیل اشاره‌شده است.

۱- پیشینه تحقیق (سوابق مطالعاتی):

درزمینهٔ بررسی و تحلیل منظومهٔ علی‌نامه، کتاب‌ها و مقالاتی نوشته‌شده است. هرچند به دلیل دیر شناخته شدن منظومه علی نامه، آثار کمتری در مورد آن نوشته‌شده است. «منظومهٔ علی‌نامه را نخستین بار، احمد آتش در «مجموعه‌ی زبان و ادبیّات ترکی» معرفی کردند که مقاله‌ای بود دربارهٔ ۹۲ جلد از نسخ خطّی کتابخانه‌ی قونیه. این مقاله‌ی کوتاه را خیامپور در نشریه دانشکده‌ی ادبیّات تبریز

ترجمه کردند.» (خیامپور، ١٣٣٤: ٢٤٢-٢٤١) امّا این معرفی‌ها به فراموشی سپرده شد و آنچه بعد از حدود چهار دهه، این اثر را دوباره بر سر زبان‌ها انداخت، مقاله‌ی شفیعی کدکنی بود که در سال ۱۳۷۹ چاپ شد. فرمهینی فراهانی (۱۳۸۹) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود، ابعاد ادبی و تاریخی منظومه علی نامه را موردبررسی قرارداده است. حیدری و فرمهینی فراهانی (۱۳۹۱)، در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه تطبیقی علی نامه و شاهنامه» به مقایسة این دو اثر از دیدگاه‌های تاریخی و ادبی و... پرداخته‌اند. جنگی، (۱۳۹۲)، در پایان‌نامه دکتری خود به شرح و تفسیر علی نامه، پرداخته است و بیشتر به شرح لغات و برخی آرایه‌ها و معنی ابیات توجه داشته است. شفق و انصاری (١٣٩٤) در دو مقاله، به بررسی تصویر شجاعت و حلم حضرت علی (ع) در دو منظومه علی نامه و خاوران نامه پرداخته‌اند. شهیدی جاجرم (١٣٩٤)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «تحلیل سبکی منظومه حماسی مذهبی علی‌نامه با رویکرد ساختگرا» به بررسی ساختارگرایانه این منظومه پرداخته است ولی روش بررسی ایشان کاملاً متفاوت از پژوهش حاضر بود و ساختار و نمونه‌ها کاملاً فرق داشتند. بشیری و انصاری (١٤٠٠) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی عناصر حماسی در علی نامه و خاوران نامه» به تحلیل ویژگی‌های حماسی دو منظومه پرداخته‌اند که تنها بخش کوچکی از آن در سطح موضوعی با پژوهش حاضر ارتباط موضوعی دارد. مقالات پراکنده‌ای نیز در مورد دو منظومه نوشته‌شده که با توجه به فاصلة موضوعی آن‌ها از این پژوهش به آن‌ها اشاره نمی‌گردد.

۲- روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، کتابخانه‌ای است و یافته‌های پژوهش به‌صورت توصیفی و تحلیلی ارائه شدند. ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش، به‌صورت فیش‌برداری و کتابخانه‌ای بود. جامعه آماری این پژوهش، منظومة علی‌نامه است که یازده هزار و دویست و بیست بیت دارد.

۳- بحث و تحلیل

١-٤- سطح فکری در منظومة علی‌نامه

استفاده از منابع روایی برای نظم علی‌نامه

«ربیع در چندین جا تصریح دارد که منظومه‌اش بر پایة روایاتی از ابومخنف است. ابو مخنف لوط بن یحیی ازدی، راوی و مورّخ مشهور قرن دوم است که امروزه بیشتر به روایاتش در باب واقعة کربلا شناخته می‌شود. کتابی با نام «جمل» از او نقل‌شده که ظاهراً به ما نرسیده است. ربیع، تمام گفتارش در

جنگ صفین را به ابو مخنف اسناد می‌دهد و در جمل، فقط یک‌بار از امام صادق (ع) نقلی می‌آورد و یک‌بار هم از ابن عباس؛ بنابراین می‌توان حدس زد که او هم کتاب جمل ابومخنف را در اختیار نداشته است.» (ربیع، ۱۳۸۹: بیست‌وچهار)

چنین آورد لوط یحیی خبر — در این حال بومخنف نامور (همان:١٤٠ ب ٣٠٠٦)
زقول امین صادق پرهنر — امام هدي جعفر پرهنر (همان: ٧ ب ١٣٦)
خبر داد از این ابن عباس راد — ز بنیاد جور و ز بنیاد داد (همان: ٢٩ ب ٦٤٤)

از بعضی ابیات چنین برمی‌آید که راوی، خود، در داستان‌ها حضورداشته و از نزدیک حوادث را مشاهده کرده است.

چنین گفت راوی که از دور در — همی‌دیدم آن چیست و شور و شر (همان: ٣٤٩ ب ٧٧٩١)

یکی از نکات بسیار مهم در باب روایت داستان‌ها، ذکر روز دقیق آن‌هاست که در منظومهٔ علی‌نامه دیده می‌شود.

چو روز دوشنبه به سر برد گوي — شب واج گون بازبنمود روي (همان: ٣١٨ ب ٧٠٧٧)

شاعر، در بعضی ابیات به‌درستی و واقعی بودن وقایع این منظومه اشاره می‌کند و حتی این ویژگی را یکی از دلایل ارجحیت منظومهٔ علی نامه بر منظومه‌های حماسی مانند شاهنامه می‌شمارد.

دلی کز دروغ آورد داستان — شریعت بدو نیست هم‌داستان (همان:٣١٢ ب ٦٩٤٣ - ٦٩٤٥)
کنون اي ستوده سخن هوشمند — نگارین سخن بین شریعت پسند (همان، ٥٠٠ –ب ١١٢٠٤)
زمانی به گوش یقین بخش هوش — سخن را به صدق از سخندان نیوش (همان،٣٠٣: ٦٧٦٠)
بر آن‌گونه گویم که بودست راست — چو یزدان ز ما جملگی راست خواست
علی‌نامه را مایه از راستیست — سخن کاو دروغ آمد از کاستیست

تحقیر شاهنامه در مقابل علی‌نامه

«توفیق شاهنامه و نفوذ آن در بین طبقات مختلف، عامل مهمی بود که مؤلفان شیعه را بر آن داشت تا مدح و مرثیه بزرگان مذهب خود را ازجمله در قالب حماسه به نظم درآورند. هرچه به دوره اخیر نزدیک می‌شویم، گرایش شیعه از حماسهٔ ملی به حماسهٔ تاریخی و دینی بیشتر می‌شود؛ چراکه پرداختن به داستان‌های حماسهٔ ملی در دوره‌هایی با موانع فرهنگی مواجه بوده است: اهل سنت با اعمال مناقبیان مخالف بودند و ناقلین قصص را به بیان داستان‌های رستم و سرخاب و اسفندیار و جز آن وامی‌داشته‌اند. شیعه، این کار را احیاء سنّت گبرکان می‌دانستند و در دین مکروه می‌شمردند... پس پیداست که از چه روی بعد از غلبه شیعه، نظم داستان‌های ملی یک‌باره متروک ماند و جای آن را حماسه‌های تاریخی و دینی گرفت»(صفا، ۱۳۷۵، ج ۲: ۳٦۳)

با توجه به مطالب فوق، بدیهی است که شاعر منظومه علی‌نامه نیز، آن را بر شاهنامه برتری دهد. ربیع، مهم‌ترین دلایل برتری علی‌نامه را بر شاهنامه، داستان‌های پوچ و بیهوده شاهنامه، دروغ بودن داستان‌ها و غیرواقعی بودن شخصیت‌ها می‌داند.

ز شهنامه و رستم و گیو و طوس　　سخن نشود دین مگر بر فسوس
علی‌نامه خواند زفان خرد　　که تا زو به هر دوجهان برخورد　　(ربیع،۱۳۸۹: ۳۰۳ ب ٦٧٥٨ - ٦٧٥٩)

برتری دادن پهلوانان دینی به پهلوانان ملی

چو ابن عمر شهسواري کنون　　زمانه ندارد به گیتی درون　　(همان: ۳۰٤ ب ٦٧٨٨ - ٦٧٨٩)
ز رستم فزون است و اسفندیار　　به میدان مردان در این شه سوار

جانب‌داری در روایت داستان‌ها:

از کلمات و تشبیهات و کنایات منظومه علی‌نامه به‌راحتی می‌توان دریافت که شاعر در نقل داستان‌ها کاملاً حُبّ و بغض خود را نمایان کرده است. مثل استفاده از کلمات زشت برای سپاه دشمن.

آن نامه را در زمان به نزد علی، آن سگ بدگمان (همان: ٤٥٤ ب ١٠١٧٤ - ١٠١٧٥)
دست مروان ابن الولید که شیطان دون را بد آن سگ عبید
بهر عبیدالله بن عمر که ازبهر وي جُست آن خر سقر (همان:٣٧٧ ب ٨٤٤٣)

اشاره به معجزات حضرت علی:

یکی از آسیب‌های اساسی در روایات و نقل‌قول‌های ائمه، اغراق‌ها و تحریفاتی است که آگاهانه یا ناآگاهانه در بعضی منابع ذکرشده است. به نظر می‌آید عده‌ای از دوستداران اهل‌بیت، جهت تطهیر و تقدّس هر چه بیشتر امامان، دست به نقل داستان‌هایی زده‌اند که هرچند امکان آن برای اهل‌بیت محال نیست، لیکن بعید به نظر می‌رسد آن‌ها برای هر کاری دست به معجزه بزنند. مخصوصاً با توجه به شرح‌حال آن‌ها در وقایعی چون عاشورا و ... به نظر می‌رسد هیچ‌وقت خواهان بر هم زدن نظم طبیعت نبوده‌اند و همین مسئله، دلیلی واضح بر مظلومیت و حقانیت آن‌هاست؛ بنابراین نسبت دادن چنین معجزاتی به ایشان، حاصل تحریفاتی در داستان‌ها به نظر می‌رسد. نکته‌ای که در مورد متون حماسی وجود دارد این است که اغراق و بزرگ‌نمایی جزو ذاتیات حماسه است و خرق عادت از ویژگی‌های اصلی حماسه شمرده می‌شود؛ بنابراین در متونی مانند علی‌نامه به‌جای خرق عادت از معجزات و کرامات امام سخن به میان آمده است.

د لاحول و گفت ای سپاه بیارید دست‌ها ز بهر اله
آوریدند دستهای خویش و هر دو سپه صف زدند پس‌وپیش
بکردند بر مرتضی که او معجزی بود از مصطفی
برنهادند دست آن زمان سبک فاتحه خواند شیر ژیان
نبی را شفیع آورید ردای پیامبر به هر یک کشید (همان،۸۷ ب ۱۹۳۹ - ۱۹۵۰)
جبار هفت‌آسمان بشد زان نکوتر که بود در زمان

درجایی دیگر مردی با شنیدن صدای حضرت علی (ع) می‌بیند چهار اژدها به‌سوی او آتش پرتاب می‌کنند و او را به قبول دین اسلام دعوت می‌کنند و مرد از هیبت آن‌ها مسلمان می‌شود. (همان:٢٦٥ ب ٥٨٩٠ - ٥٨٩٥)

در بعضی از ابیات، علی (ع) از پیش‌گویی‌های پیامبر خبر می‌دهد که همگی اتفاق می‌افتند.

چو با من نبی گفته بُد بر صواب — که خوردِ پسین تو شیر است ناب (همان:٣٤٤ ب ٧٦٧٥)
یکایک بگفتند ما را نبی وصی — خبر داده است ای ستوده وصی (همان:٣٤٧ ب ٧٧٤٧ - ٧٧٤٨)
که کشته شود پیر عمار دین — ابر دست این لشکر قاسطین

نوشته شدن نام دوازده امام بر روی سنگ

همان‌طور که قبلاً هم اشاره شد دریکی از وقایع علی‌نامه، سنگ بزرگی پیدا می‌شود که نام دوازده امام روی آن نوشته‌شده است. سربازان سعی می‌کنند آن سنگ را بردارند؛ ولی نمی‌توانند آن را تکان دهند و سرانجام حضرت علی (ع) با دستان خودش سنگ را برمی‌دارد و چشمه‌ای بزرگ ازآنجا بیرون می‌آید.

یکی سنگ دید او چو سنگ رخام — نبشته بدو بر فراوان کلام
به خط سیاه و به عبري زبان — بماندند عاجز بزرگان در آن
نبشته چو برخواند آن نام دار — یکی سجده کرد از پی کردگار (همان: ٢٦٦ ب ٥٩١٧ تا ٥٩٢١)
چو نام ده و دو گزیدهٔ نبی — نبشته بدو دید نامی وصی

خرق عادت در بعضی از قسمت‌های داستان

در بعضی وقایع علی‌نامه، از اتفاقات نادری سخن گفته‌شده که با توجه به اصول جنگ حرفه‌ای، مخصوصاً در جنگ پهلوانان، به نظر دور از منطق می‌نماید؛ مثل شکسته شدن کمان و خطا کردن تیر و...

خطا کرد تیر و شکستش کمان — لعین گبر مروان شد اندر گمان (همان:٨٠ ب ١٧٨٦)
چو کرد او رها تیرش آمد خطا — بزد بر امیر یمن ازقضا (همان:٨٠ ب ١٧٩١)

در بخشی از منظومه آمده است که پس از قطع شدن دست زبیر در میدان جنگ، کرکسی آن را برداشت و با خود به آسمان برد و سپس در بالای شهر مکه، آن را رها کرد و مردم با دیدن انگشتری زبیر، دست او را شناختند! (همان:٧٧ ب ١٧٢٩ ـ ١٧٣٥)

٢-٤- سطح زبانی در منظومة علی‌نامه

این سطح که خود شامل سه بخش واژه‌ای، آوایی و نحوی است، به بررسی سادگی، ریشه، نوع، موضوع و ترکیبات مختلف واژه در علی‌نامه پرداخته و برای هرکدام نمونه‌هایی ذکرشده است.

١-٢-٤- سطح واژه‌ها

واژه از اساسی‌ترین ارکان زبان است که شاعر با نوع کاربرد خود میزان دانش و آگاهي همچنین روحیات خود را به‌وسیله‌ی آن منعکس می‌کند. اهمیت واژه به حدّي است که شکلوفسکي یکي از فرمالیست‌های روسي بحث رستاخیز در واژه را پیش می‌کشد که با اعمال عوامل زباني و موسیقایي این امر اتفاق می‌افتد و شاعر کسي است که در این رستاخیز حضور برجسته دارد.

خُفیه گر، در معنی حقه‌باز

که رفتند آن چند منافق به در ز آمدشد عمرك خُفیه گر (همان:٤٠٧ ب ٩١٢٢)

گام زن در معنی قاصد

چو نزدیک طلحه شد آن گامزن پیام ولید آورید از محن (همان:٢٠ ب ٤٤٢)

زبان‌آور در معنی بلیغ و سخن‌دان

سپهبد زبان‌آوری برگزید که هر جا زبان‌آوری را سزید (همان: ٢٤٣ ب ٣٥٥٧)

عدو مال تیغ (تیغ دشمن‌کش)

عدو مال تیغ از میان برکشید چو برقی بر دشمن دین رسید (همان:٢٨٤ ب ٦٣٢٩)

واژه‌سازی

مُغَلبل شد از بس سنانشان سپر ز بس طعن نیزه در آن کرّ و فر (همان:١٧٨ ب ٣٩٧٤)

استفاده از واژه‌های عربی

کسان کرد لشکر غنی کز آن مال ماندند هر یک عنی (همان:٢٤ ب ٥٢٥)

زد مروان فرستاد کس همان طلحه و آن زبیر دنس (همان:٢٤ ب ٥٢٩)

ر شکستند قلب و جناح به ضرب حُسام و به طعن رِماح (همان: ٨٣ ب ١٨٤٧)

ی

(همان: ٤٤٧ ب ١٠٠١٥)

ز فرقان بخوان و ببین اَلا لَعنَهُ الله عَلَی الظالمین
بی (همان: ۱۷۹ ب ۳۹۷۳)
می جست «نعم الثواب» سنانش همی خواست «ضرب الرّقاب»

باستان‌گرایی یا استفاده از واژه‌های مهجور و قدیمی

قاعدة كاهي زماني پديده‌ای است كه در آن، شاعر به‌عمد از كلماتي استفاده می‌كند كه در آن دوره متداول نيستند. علماي بلاغت قديم آن را غرابت استعمال ناميده‌اند و منتقدان معاصر به آن باستان‌گرايی می‌گويند. عده‌ای آن را مخالف با فصاحت و مانع زيبايي كلام می‌دانند و عده‌ای معتقدند استفاده از آن به جزالت كلام می‌افزايد. در اين مورد هم‌طبع مخاطب آگاه می‌تواند بهترين محك باشد. اگر ميزان استفاده از اين كلمات و نوع كلمات طوري باشد كه فهم مطلب را دچار مشكل كند و موسيقي و آهنگ حاصل را نيز از بين ببرد جزو عيوب شعر شمرده می‌شود اما اگر نوع كلمات و بسامد آن‌ها بر رواني و جزالت شعر بيفزايد باعث زيبايي كلام شمرده می‌شود.

ساره: درگاه و سردر

بر این‌سان یکی کاخ و ایوان نهاد و در ساره‌ای برکشید آن جماد (همان: ٤٧٩ ب ١٠٧٢٨)

سِحی: طناب دور نامه

چو بنبشت این نامه نامی امام بپیچید و گردش سِحی را تمام (همان:۱۱۲ ب ۲٤٥۲)

چخی: خصومت و ستیزه

عبیدالله از خشم گفت ای اخی علی چون تو با من نیارد چخی (همان:۳٦٥ ب ٨١٦٦)

کراسه: مصحف و کلام خدا

به گرد آورید آن سگ دل پریش کُراسه سبک چارصد پاره بیش (همان:٤١١ ب ۹۲۱۲)

هبیر: زمین پست و هموار

ز شوره زمین کشت گلزار جست ز ریگ هبیر، آب و گلنار جست (همان:٤٣٧ ب ۹۷۸۲)

زفان به‌جای زبان

ز منبر به زیر آي پس یک‌زمان (همان:٤٣٣ ب ۹٦۹٦)

ز گفتن فروبند لختی زفان

واژه‌های مبهم

گاهی شاعر به‌ندرت، از کلماتی استفاده کرده است که بار معنایی خاصی ندارند و یا خود به واژه‌سازی دست‌زده است که باعث ایجاد ابهام در معنی آن ابیات شده است.

زفانْشان به کام دل خویشتن چو مستان کلاکوده گفتند سخن (همان:۲۵۲ ب ٥٦١٥)

سپه آب خوردند و برداشتند سر چاه را نُهن بگذاشتند (همان: ۲٦٦ ب ٥٩٣٤)

گزین مالک و ابن عباس را بخواند آن دو فرخنده اسّاس را (همان: ۲٦٩ ب ٥٩٩٣)

عدم توجه به بار معنایی کلمات در گزینش قافیه

علی گفت پس با شجاعان خویش که ما شرزه شیریم و بدخواه میش (همان: ۳۲۰ ب ۷۱۳٥)

عدم دقت در بار معنایی کلمه «بدخواه میش». کلمه میش که معمولاً بار معنایی بی‌گناه دارد، با دشمنان تناسبی ندارد.

در گنج بگشاد ناخواسته به لشکر همی‌بخشد او خواسته (همان: ۱٤۲ ب ۳۱۲۳)

چطور می‌تواند ناخواسته، در گنج را بگشاید؟

۲-۲-٤-سطح آوایی منظومة علی‌نامه

در میان تعداد زیاد ابیات منظومه، گاه‌گاهی به ابیات اندکی برمی‌خوریم که ازلحاظ قافیه ایراداتی دارند. برای اصلاح آهنگ و ریتم ابیات، لازم است گاهی تلفظ کلمات عوض گردد، یا حرفی اضافه شود و یا با تخفیف حروف خوانده شود. در این بخش به نمونه‌هایی از این موارد اشاره می‌گردد. شاعر منظومة علی‌نامه نیز از این امر مستثنا نبوده است و مواردي از این اشکالات وزني در آثارش وجود دارد که به نمونه‌هایی از آن‌ها اشاره می‌شود.

صواب است این رای تو — من نیز همچنین خواستم گفت به تو (همان: ۲۳ ب ۵۰۷)
روز کوشید در مکر و فن — که تا پور سفیان شدش چون ریمن (همان: ۲٤ ب ۵۲۲)
ت که را کشتی برگو به نام — که تا من بدانم هم از خاص و عام (همان: ٦٥ ب ١٤٤٠)

اضافه کردن حرف برای ایجاد وزن

گاهی شاعر، برای پر کردن وزن شعر، حرف یا مصوّتی را به کلمه اضافه می‌کند.

ازاین‌گونه تا وقت اسفیده دم — همی‌ریختند آن سپه خیره دم (همان: ۳۹۲ ب ۸۷۷۵)
که را مرگ نیز ار بود آرزود — به نزد من آیید این بار زود (همان: ۳۷۲ ب ۸۳۲۱)

گاهی شاعر کلمه را نیز تغییر می‌دهد تا وزن بیت حفظ شود.

کردند و هر یک نثار — همه کوفیان مرد و زن هاموار (همان: ٤٨١ ب ١٠٧٦٧)
مگویید چونین سخن — که او هست بر ما یکی دوشمن (همان: ٤٨٤ ب ١٠٨٤٤)
بر آن تخت چون کیقباد — فریبیده هر یک را آن پر فساد (همان: ٤٨٠ ب ١٠٧٤٣)

شاره برای پر کردن وزن

ن ابن عباس فرقان بخواند — ز وعد و وعید آن سخن‌ها براند (همان: ۳۳۵ ب ۷٤۷۵ و ۷٤۷٦)
گفت آن عَمرو عاص لعین — به فرزند عباس پاکیزه دین

خواندن برای ایجاد وزن

بسی رنج بن عمّ من — ز کردارتان اخّ و همدمّ من (همان: ٤٠ ب ۸۸۵)

تشبیه برای پر کردن وزن

ها چو مانند شیر عرین — برافکند تن را بدان ناکثین (همان: ۷۵ ب ١٦٧٠)

عیوب قافیه

علمای قافیه برای آن شرایطی قائل هستند که اگر رعایت نگردد دچار عیب می‌شود. مهم‌ترین عیوب قافیه در قدیم عبارت بودند از: سناد، اقواء، اکفا، ایطا و ... در بعضی از ابیات علی‌نامه نمونه‌هایی از

عیب اقواء دیده می‌شـــود. «هرگاه در هجای قافیه همســـانی مصـــوت (توجیه و حذو) برخلاف قاعده رعایت نشود، قافیه دارای عیب اقوا خواهد بود».(شمیسا، ۱۳۸۵: ۱۲۱)

نبشته همی‌آوریدم به قَهر — به نزدیکت اي شاه روشن گُهر (ربیع، ۱۳۸۹: ٦٦ ب ١٤٦٩)
سواري غزا کرده بد در احُد — به‌مانند شیري و بالا چو قَد (همان: ۳۵۷ ب ۷۹۷۸)

۳-۲-٤- سطح نحوی (دستوری) منظومهٔ علی‌نامه

ساختار دستوری هر زبان، وسیله‌ای برای بیان افکار و عقاید است که این ساختار در متون ادبی به دلیل نقش هنری آن‌ها تحت تأثیر مسائل هنری مختلف ازجمله: برجسته‌سازی، توازن، آهنگ، قافیه و ... قرار می‌گیرد و این مسئله باعث ایجاد ابهام در بعضی از آثار ادبی می‌شود؛ بنابراین برای فهم بهتر این متون لازم است بعضی از مسائل دستوری کهن و هنجار گریزی‌های دستوری موردبررسی قرار گیرد که در این بخش به بررسی بعضی از این موارد در منظومهٔ علی‌نامه پرداخته‌شده است. در این تحقیق به مواردي که ازلحاظ ساختاري با ساختار امروز تفاوتي دارند و از بعضي جهات داراي قاعده کاهي و قاعده افزایي دستوري هستند، اشاره‌شده است.

جهش ضمیر

تومان از چه در پیش این بصریان — ملامت زده کردي و بدگمان؟ (همان: ٤٠ ب ٨٧٩)
علی گفت جبّارتان یار باد — عدوي شما خوار و غم‌خوار باد (همان: ٤٨ ب ١٠٧٠)

الف اشباع

به یک دست دیگر ابوالمحجنا — ز پولاد رخشان بر او جوشنا (همان: ۲۸۵ ب ٤٣٢٢)

جمع‌الجمع

که پیش آید امروز تازان کسی — که بکْشد ز گردنکشانان بسی (همان: ۳۵۹ ب ۷۹٦۷)
کتب‌های دیگر درون گفته‌اند — به صابون دل زنگ را شسته‌اند (همان: ۳۵۹ ب ۸۰۰۸)

ابی به‌جای بی

از این غم کنونت اَبی غم کنیم — عدوي تو را از جهان کم کنیم (همان: ۳٥٤ ب ۷۹۰٥)

ایدر به معنی اینجا

چه می‌گردی ایدر چه گم‌کرده‌ای ز بهر چه اشتلم کرده‌ای (همان: ۹۲ ب ۷۹۸)
ایدون← این‌چنین
پس ار بار دیگر فضول آوري چو ایدون کنم با تو من داوري (همان: ٤٧٥ ب ١٠٦٣٤)
زبهرای به‌جای زبهر
و آن عورتان هر دو اندر غریو بماندند زبهراي شوهر غریو (همان: ۳۷۵ ب ۸۳۹۸)
زاسُتَر به‌جای زآن سوتر
از آن‌ها یکی شد به میدان درون یکی زاستر شد به مکر و فسون (همان: ۳٥٤ ب ۷۹۱۲)

هنجارگریزی دستوری

زمانی که فردی، هنجارها و قوانین دستوری زبان را بر هم زند دچار هنجار گریزی دستوری‌شده است. این مسئله می‌تواند دلایل زیادی ازجمله تنگنای وزن و قافیه داشته باشد؛ ولی درهرحال این هنجار گریزی به‌نوعی توجه مخاطب را به خود جلب می‌کند. در اینجا به ذکر چند نمونه از منظومه علی‌نامه پرداخته می‌شود.

کَفَر به‌جای کافر

بپرسید پس ابن عامر خبر از آن عَمرو و مروان شوم کَفَر (ربیع،۱۳۸۹: ۱۸ ب ۳۸۱)
خوابنید به‌جای خوابانید
شتربان شتر بر زمین خوابنید چو آن بانگ سالار لشکر شنید (همان: ۳٥ ب ۷۷۰)
آورید، درخورید به‌جای آورد،درخورد
بدان روي کز داد و دین درخورید (همان: ۹٤ ب ۲۰۸۸)
سپه را به بصره فرود آورید
عدم تناسب افعال
درِ گنج اسلامیان برگشاد (همان: ۱۳۷ ب ۳۰۱۱)
نشستست بر تخت چون کیقباد برگشاد، ماضی ساده.
نشسته است، ماضی نقلی
آوردنِ می بعد از فعل

بپرسید حیدر که ای زنگیان که ایدون چه جویید می این (همان: ۲۵۸ ب ۵۷۵۳)
فریبید به‌جای فریب داد یا فریفت زمان؟
فریبید هر یک از آن شامیان (همان: ۳۵۰ ب ۷۸۱۲)
که تا جمله دادند جان و روان

ابهام زبانی

گاهی در شعر، پس‌وپیش کردن کلمات به دلیل ضرورت‌های شعری باعث ایجاد ابهام می‌گردد.

همی گفت ایا نام داران شام شریعت بماند از چنین بی امام (همان: ۱۰۷ ب ۲۳۵۱)

معنای موردنظر شاعر این است که شریعت از چنین کسی بی امام شد؛ درحالی‌که معانی دیگری نیز به ذهن خطور می‌کند.

نبی از پدر بد به غم روز و شب علی از پسر بد چنین در تعب (همان: ۲۵۲ ب ۵۵۹۸)

منظور شاعر از پدر، ابوسفیان و از پسر، صخرلعین است؛ درحالی‌که خواننده، ممکن است اشتباه کند و فکر کند که پیامبر (ص) از پدر خودش و حضرت علی (ع) از پسر خودش در رنج بودند.

عدم تناسب بین نهاد و فعل

به دیدار عبدالله عامري شدند شاد آن همسر سامري (همان: ۱۸ ب ۳۹۵)

۳-٤- سطح ادبی در منظومه علی‌نامه

با توجه به موضوع حماسی منظومه، توجه به آرایه‌های ادبی چندان چشمگیر نیست؛ ولی در لابه‌لای ابیات نمونه‌هایی دیده می‌شوند که نشان می‌دهد شاعر، چندان تبحر و یا علاقه‌ای در استفاده از تشبیهات و استعارات و تصویرسازی و ... ندارد.

تشبیه

یکي از شیوه‌های بیان ادبي است که سبب می‌شود کلام از سطح معمولي خود به‌سوی سطح ادبي سوق یابد. علاوه بر آن تشبیه مهم‌ترین و مؤثرترین عامل در تصویرپردازی شاعر به شمار می‌رود.

تشبیه به باد در ابیات زیر، کمی مبتذل و نامناسب و تکراری دیده می‌شود.

هنرمند قنبر بهمانند باد برون بردش از پیش آن دین و داد
ابر درگه خیمه‌اش داد جاي ز فرمان بري مرد شیر خداي (همان: ٤٥٥ ب ١٠١٩٢ - ١٠١٩٤)
دویت و قلم خواست پس دین و داد ببردند پیشش بهمانند باد

گاهی تشبیهات علاوه بر ضعف، توهین‌آمیز نیز به نظر می‌رسد. مثل نمونهٔ زیر که کیقباد را تحقیر کرده است.

و بر میسره طلحه همچون جماد بیســتاده احمق چو آن کیقباد (همان: ٦٢ ب ١٣٧٦)

در بیت زیر هم از تشبیهی تلمیحی استفاده کرده که آوردن فرهاد، ذهن مخاطب را به‌کلی از داستان دور می‌کند.

ولیکن تو از ما کنون دورباش چو فرهاد پیوسته رنجور باش (همان: ٤٦٩ ب ١٠٤٩٦)

گاهی شاعر به بار معنایی و نمادین کلمات نیز بی‌توجه است؛ مانند نمونهٔ زیر که کرگدن جنبه منفی دارد و شیر که جنبه مثبت دارد به کرگدن تشبیه شده است.

برآویخت آن شیر چون کرگدن در آن حال با نیزه چون پیل تن (همان: ٧٣ ب ١٦٢٥)

و یا در این بیت که در وصف یکی از جنگجویان دشمن است که خشم خدای برای لشکر دشمن، مشبه‌به مناسبی نیست.

به آهن درون غرقه سر تا به‌پای تو گفتی مگر هست خشم خداي (همان: ٣٣٨ ب ٧٥٣٧)

در بعضی ابیات نیز از تشبیهات نادر استفاده‌شده که به‌نوعی استطراف تشبیه دارند؛ ولی به دلیل زیبا نبودن تشبیه، چندان برجسته‌سازی در بیت پدید نیاورده است.

بماندش زنخدان چو کون کدو — که بود آن لعین مر علی را عدو (همان: ۱۰۱ ب ۲۲٤۲)
چو بن ابرهه این سخن‌ها بگفت — رخ پورسفیان چو حنظل شکفت (همان: ۳۸۱ ب ۸٥۳۱)

استعاره

تنوع و به‌کارگیری استعاره در منظومه علی‌نامه چندان زیاد نیست؛ ولی در لابه‌لای تصاویر حماسی، شاعر کوشیده تا با استعارات مختلف تصاویر جنگ را جذاب‌تر نماید. هرچند این استعارات، چندان تخیلی و ابتکاری نیستند و از استعارات معمول و پرکاربرد استفاده‌شده است، امّا بازهم باعث جذّابیت بعضی از تصاویر، مخصوصاً تصاویر طلوع و غروب خورشید شده است. در این بخش به نمونه‌هایی از استعارات به‌کاررفته در منظومه اشاره می‌شود.

اژدهای روان خور، استعاره از شمشیر — که می‌سوختی جان دشمن به دشت (همان: ۷۳ ب ۱٦۳۹)
گرفته یکی اژدهایی به دست

استعاره‌ها و صفات علی (ع)؛ علی‌رغم اینکه قهرمان منظومهٔ علی‌نامه، حضرت علی (ع) در سرتاسر داستان حضور دارد؛ ولی متأسفانه تنوع صفات و استعارات حضرت علی بسیار کم است و در بیشتر موارد از کلمه علی و حیدر استفاده‌شده است و تنها در چند مورد از استعارات استفاده‌شده است.

چو حیدر شنید این سخن از رسول — بجنباند سر آن چراغ بتول
نگه کرد سوي حسین از وفا — تبسّم بکرد آن اخ مصطفی (همان: ٤۰۳ ب ۹۰۱٥ - ۹۰۱۷)
درنگی همی بود اندر عبر — از آن حالشان آفتاب بشر

استعاره مکنیه و اضافه استعاری:

زمین شد در آن حال بی مشغله — رخ آسمان شد پر از مشعله (همان: ۳۰۳ ب ٦۷٥۰)
همی ریخت چشم هوا اشک خرد — چو ابري سیه دید زي وي سپرد (همان: ۳۸۸ ب ۸٦۷۰)

کنایه: میدان حماسه، میدان صراحت است، شعرای منظومه‌های حماسی از بیان کنایات مبهم و پیچیده پرهیز می‌کنند؛ ولی ازآنجایی‌که کنایه با زبان پیوندی عمیق دارد، کمتر سخن ادبی می‌توان یافت که در آن کنایه به کار نرفته باشد. منظومه حماسی علی‌نامه نیز از این امر مستثنا نیست.

گرم شدن دیگ سخن‌های سرد: کنایه از اثر کردن سخنان در مخاطب

ببُد شادمانه ستم کاره مرد چو شد گرم دیگ سخن‌های سرد (همان: ۱۵ ب ۳۱۷)

گرفتار مالک شدن: کنایه از رفتن به جهنم

زمان تا زمان پورسفیان دون گرفتار گردد به مالک زبون (همان: ٤١٧ ب ۹۳۳۷)

تناقض

دل غافلش بود شاد و نژند به‌ناچار می‌خورد با زهر قند (همان: ٤٤٤ ب ۹۹۵۰)

تمثیل

خران را نمایند هر شب به خواب که پالان گران را ببردست آب (همان: ۲۵۲ ب ٥٦١٧)

افراد نادان در خواب، دشمنانشان را نابودشده می‌پندارند.

ایهام

ست در خواب آن گبر باز که این خرمگس خیره گشته ست باز؟ (همان: ۲۷٦ ب ٦١٤٢)

۱-دوباره ۲-پرنده شکاری (با تناسب خرمگس)

ایهام تناسب

بوستان ربیع از وفا نکارد به‌جز مدح آل عبا (همان: ٥٠١ ب ١١٢١٩)

۱-بهار به‌تناسب بوستان ۲-نام شاعر

جناس تام

ت مالک زه اي پير زه تو کردي کمان سعادت به زه (همان: ۲۸۸ ب ٦٤٢٦)
زه کمان

ت شريعت پر از نور باد سر دشمن دين ابر باد باد (همان: ٣٤٥ ب ٧٦٩٧)
بُوَد

ارشان عايشه شاد شد وليکن به رنج او چو فرهاد شد (همان: ٦١ ب ١٣٦٣)
صفات

شرف سيد ما کريم نظام وفا در سعادت مقيم (همان: ٥ ب ٩١)
ی

خواند آن نامه حيدر تمام بخنديد زان گفتهٔ سرد و خام
(همان: ٤٥٤ ب ١٠١٧٨)

٤- نتیجه‌گیری:

در این پژوهش، سه سطح فکری، زبانی و ادبی منظومهٔ حماسی دینی علی‌نامه موردبررسی قرار گرفت و پس از استخراج نمونه‌های موردنظر به بحث و تحلیل آن‌ها پرداخته شد و سپس این سه سطح در منظومهٔ مذکور موردمطالعه و بررسی قرار گرفتند. خلاصه‌ای از مهم‌ترین نتایج به‌دست‌آمده در این پژوهش را می‌توان به‌صورت زیر بیان کرد.

۱-٥- نتایج سطح فکری:

- دقت و توجه شاعر علی‌نامه، به منابع موثق و روایی این منظومه است. به‌طوری‌که در برخی از ابیات به ذکر نام‌های آن‌ها ازجمله بوالمنابر و بومخنف می‌پردازد. اطمینان شاعر تا به حدی است که حتی بعضی از راویان خودشان در آن صحنه‌ها حضورداشته‌اند و در میان ابیات بدان اشاره‌کرده است. در برخی ابیات، شاعر به ذکر روز و زمان دقیق حوادث نیز می‌پردازد که نشان از اطمینان شاعر به آن‌هاست.
- بااینکه شاعر به‌درستی بسیاری از حوادث ایمان دارد؛ ولی به نظر می‌رسد گاهی از ترس مخالفان شیعه در آن زمان، کمی جنبهٔ اعتدال پیش‌گرفته و از لعن و توهین و ... کمتر استفاده کرده است.

- علی‌رغم علاقهٔ شاعر به شاهنامه و استفاده از مضامین و ساختار آن، در لابه‌لای ابیات، به برتری اثر خود نسبت به شاهنامه اشاره‌کرده است.
- شاعر، کاملاً در روایت داستان‌ها و تصویرسازی‌ها و شخصیت‌پردازی‌های منظومه، به جانب‌داری از علی (ع) و سپاه او پرداخته است و در نوع انتخاب صفات و تعابیر برای پهلوانان و دشمنان آن‌ها، تعصب به خرج داده است.
- در خلال ابیات منظومه، به معجزاتی از علی (ع) و پیشگویی‌های پیامبر اشاره‌شده است که منظومه را از حالت زمینی و حماسی خارج می‌کند که البته تعداد آن‌ها زیاد نیست.
- شاعر در هرجایی فرصت پیداکرده است به ذکر مناقب و صفات برجستهٔ علی (ع)، همچون بخشش، عدالت، مروّت، قضاوت و ... نیز اشاره نموده است و برای آن‌ها حکایاتی نیز آورده است.
- در بیان بعضی وقایع، به نظر می‌رسد شاعر از آمار غیرواقعی و اغراق‌آمیز استفاده کرده که با توجه به ماهیت تاریخی داستان، با منابع موجود در کتب تاریخی همخوانی ندارند.
- شاعر منظومه، در خلال ابیات به بیان نکات تعلیمی و اندرزی نیز پرداخته و از برخی داستان‌ها، نتیجه گیرهای اخلاقی نیز نموده است که معمولاً در منظومه‌های حماسی، کمتر به آن‌ها توجه می‌شود.
- در میان ابیات منظومه، نمونه‌هایی از فرهنگ عامیانهٔ مردم نیز منعکس‌شده است که به نظر می‌رسد بیشتر آن‌ها مربوط به عقاید عامیانه ایرانی باشد که به‌صورت ناخودآگاه در ابیات منظومه گنجانده‌شده است.

۲-۵- نتایج سطح زبانی:

- بخش آوایی: در سطح آوایی علی‌نامه، گاهی سکته‌های وزنی در برخی از ابیات دیده می‌شوند و گاهی نیز شاعر برای تکمیل وزن و قافیه دست به تغییر و تحریف کلمات زده است.
- برخی عیوب قافیه، قافیه‌های تکراری و کمبود کلمات قافیه ساز نیز از دیگر موارد مهم بخش آوایی منظومهٔ علی‌نامه است که البته در مقایسه با حجم زیاد منظومه، درصد زیادی را به خود اختصاص نداده است.

- بخش واژه: در منظومهٔ علی‌نامه، با توجه به محتوای مذهبی و قهرمان دینی آن، بسامد استفاده از کلمات و عبارات عربی زیاد دیده می‌شود؛ به‌طوری‌که شاعر از ابیات ملمع نیز استفاده می‌کند و نشانگر اشراف کامل شاعر بر این زبان است.
- در برخی از ابیات واژه‌های باستانی و قدیمی فارسی نیز وجود دارند که به نظر می‌رسد مانند فردوسی از روی عمد و آگاهانه نباشد و به اقتضای زبان و کلام از آن‌ها استفاده‌شده است.
- شاعر در برخی موارد دست به ترکیب‌سازی و واژه‌گزینی زده است که باعث جذابیت زبانی منظومه نیز شده است.
- یکی از موارد ضعف واژه‌های علی‌نامه، استفاده از ابیات و مصراع‌های تکراری است؛ همچنین گاهی شاعر به دلیل کمبود واژه‌های قافیه و حفظ آهنگ و وزن بیت از کلماتی استفاده کرده است که تناسب چندانی با بیت ندارند به‌عبارتی‌دیگر، محور هم‌نشینی کلمات رعایت نشده‌اند.
- بخش نحوی: بسیاری از مختصات زبانی سبک خراسانی در منظومهٔ علی‌نامه دیده می‌شوند. مثل جهش ضمیر، الف دعایی، الف اطلاق، جمع‌الجمع، دو حرف‌اضافه با یک متمم، استفاده از کلمات ممال، ابا به‌جای با، ایدر به‌جای اینجا، مر نشانه تأکید و...
- گاهی شاعر مجبور به هنجار گریزی دستوری نیز شده است که تعداد آن‌ها بسیار کم است.

۳-۵- نتایج سطح ادبی:

- در منظومهٔ علی‌نامه، در کل، استفاده از آرایه‌های ادبی بسامد بالایی ندارد و در مواردی هم که استفاده‌شده است، بسیار ساده و قابل‌فهم هستند.
- تشبیهات به‌کاررفته در منظومه علی‌نامه اکثراً ساده و در برخی موارد تکراری و حتی ضعیف هستند و بیشتر مواقع از اضافه‌های تشبیهی استفاده‌شده است.
- با توجه به محتوای حماسی منظومه، از استعاره کمتر استفاده‌شده است و در مواردی هم که به‌کاررفته‌اند، قابل‌فهم هستند. بعضی موارد هم استعارات تکرار شده‌اند؛ مانند اژدها برای شمشیر. انتظار می‌رفت برای قهرمان منظومه، علی (ع)، از استعارات بیشتری استفاده شود که آن‌هم بسیار کم و در حد القاب ایشان مثل شیر خدا و ... به‌کاررفته است. تعداد اضافه‌های استعاری، بیشتر از استعارات مصرحه است.

- از آرایه‌های دیگر ادب فارسی، بیشتر از انواع کنایه، جناس، واج‌آرایی، تکرار، تناسب، تضاد، تناقض، اغراق و در برخی موارد معدود، ایهام استفاده‌شده است.

به‌طورکلی می‌توان خلاصهٔ نتایج را در جدول به‌صورت زیر نشان داد:

سطح زبانی	
آوایی	سکته‌های وزنی در برخی از ابیات تغییر و تحریف کلمات جهت ایجاد وزن برخی عیوب قافیه، قافیه‌های تکراری و کمبود کلمات قافیه ساز
واژه‌ای	استفاده فراوان از کلمات و عبارات عربی و ابیات ملمّع کاربرد واژه‌های باستانی و قدیمی ترکیب‌سازی و واژه‌گزینی برای جذابیت در زبان استفاده از ابیات و مصراع‌های تکراری
نحوی	کاربرد برخی مختصات زبانی سبک خراسانی جهش ضمیر، الف دعایی، الف اطلاق، جمع‌الجمع، دو حرف‌اضافه با یک متمم، استفاده از کلمات ممال، ابا به‌جای با، ایدر به‌جای اینجا، مر نشانه تأکید و... هنجار گریزی دستوری
سطح ادبی	آرایه‌های ادبی ساده و قابل‌فهم با بسامد پایین تشبیهات ساده و در برخی موارد تکراری، استفاده از اضافه‌های تشبیهی آرایه‌های مورداستفاده: انواع کنایه، جناس، واج‌آرایی، تکرار، تناسب، تضاد، تناقض، اغراق و...
سطح فکری	اطمینان شاعر از صحت و درستی وقایع تاریخی منظومه رعایت جنبه اعتدال و پرهیز از لعن و توهین برتر دانستن منظومه علی نامه از شاهنامه فردوسی تعصب و جانب‌داری شاعر از قهرمان داستان در جای‌جای منظومه خرق عادت به‌صورت ذکر معجزات علی (ع) ذکر مناقب و صفات برجستهٔ علی (ع) ذکر آمار غیرواقعی و اغراق‌آمیز در برخی وقایع بیان نکات تعلیمی و اندرزی در خلال ابیات انعکاس فرهنگ عامیانهٔ مردم در برخی ابیات

منابع:

- بشیری، محمود، انصاری، نیلوفر، (١٤٠٠)، «بررسی تطبیقی عناصر حماسی در علی‌نامه وخاوران نامه»، مجلة فنون ادبی، سال سیزدهم، شماره ٢(پیاپی) ٣٥ ، تابستان، صص ١٦٧-١٨٢.
- جنگی، جواد، (١٣٩٢)، «شرح و تفسیر علی‌نامه»، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه ارومیه، به راهنمایی محمدحسین خان محمدی.
- جعفریان، رسول و گلریز، علی، (١٣٩٣)، «گفتمان شیعی در منظومه علی‌نامه، مطالعات تاریخ فرهنگی»، پژوهش‌نامه انجمن ایرانی تاریخ، سال ٦، شماره ٢١، صص ٧١-٩٥.
- حیدری، حسن و فرمهینی فراهانی، الهام، (١٣٩١)، «مطالعه تطبیقی علی‌نامه و شاهنامه»، فصلنامه متن پژوهی ادبی، شماره ٥١، صص ١٦٤-١٨٢.
- خیام‌پور، عبدالرسول، (١٣٣٤)، «چند کتاب خطّی مهمّ فارسی در قونیه»، مجلّه دانشکده ادبیّات فارسی تبریز، سال هفتم، شماره دوم، آبان. صص ١٢٠-١٤١.
- درگاهی، محمود، (١٣٨٣)، جایگاه معنی در سبک‌شناسی شعر فارسی، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، سال ٤٧، شماره مسلسل ١٩٣، زمستان ١٣٨٣، صص ٣٥-٥٤.
- ربیع، (١٣٨٩)، علی‌نامه، تصحیح رضا بیات و ابوالفضل غلامی، تهران: میراث مکتوب.
- شفق، اسماعیل، انصاری، نیلوفر (١٣٩٤)، «تصویر شجاعت حضرت علی (ع) در دو منظومه علی‌نامه و خاوران نامه»، اولین همایش ملی علوم انسانی اسلامی.
- شفق، اسماعیل، انصاری، نیلوفر، (١٣٩٤)، «تبیین حلم حضرت علی (ع) در دو منظومه علی‌نامه و خاوران نامه»، اولین همایش ملی علوم انسانی اسلامی.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا، (١٣٧٩) «حماسه‌ای شیعی از قرن پنجم»، مجلة دانشکدة ادبیّات و علوم انسانی مشهد، سال سی و سوم، شماره ٣ و ٤، پاییز و زمستان. صص ٤٢٥-٤٩٤.
- شفیعي کدکني، محمدرضا، (١٣٦٦)، شاعر آینه‌ها، تهران: انتشارات آگاه.

- شمیسا، سیروس، (۱۳۸۵)، آشنایی با عروض و قافیه، چاپ هجدهم، تهران: انتشارات فردوس.
- شمیسا، سیروس، (١٣٧٤)، کلیات سبک‌شناسی، چاپ سوم، تهران: انتشارات فردوس.
- شهیدی جاجرم، علی‌اکبر، ١٣٩٤، «تحلیل سبکی منظومه حماسی مذهبی علی‌نامه با رویکرد ساختگرا»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سمنان، به راهنمایی عبدالله حسن‌زاده.
- صفا، ذبیح‌الله، (۱۳۷۵)، تاریخ ادبیات در ایران، جلد دوم، چاپ چهاردهم، تهران: انتشارات فردوسی.
- صفوي، کوروش، (۱۳۷۵) از زبان‌شناسی به ادبیات، جلد اول (نظم)، تهران: انتشارات سورة مهر.
- عبادیان، محمود (۱۳۷۲)، درآمدی بر سبک‌شناسی در ادبیات، تهران: انتشارات آوای نور.
- فتوحی، محمود، (۱۳۹۰)، سبک‌شناسی نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها، تهران: سخن.
- فرمهینی فراهانی، الهام، (۱۳۸۹)، «ابعاد ادبی و تاریخی منظومه علی‌نامه»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اراک، به راهنمایی جلیل مشیدی.

References:

- Jangi, Javad, (2013), Description and interpretation of Ali-nameh, PHD thesis, under the guidance of Mohammad Hossein Khan Mohammad, Urmia University.
- Jafarian, Rasoul, Golriz, Ali, (2014), Shia`s discourse in Alinameh, Cultural history studies, Research paper of Iranian association of History, 6th year, No 21, pp. 71-95.
- Heydari, Hasan, Farmahinie Farahani, Elham, (2012), Comparative analysis of Alinameh and Shahnameh, quarterly of literary text research, No 51, pp. 164-182.
- Khayyampour, Abdolrasoul, (1955), A few important Persian manuscripts in Konya, magazine of literature faculty, Tabriz University, ٧th year, No٢, pp.١٢٠-١٤١.
- Dargahi, Mahmoud, (2004), The Place of Meaning in the Stylistics of Persian Poetry, Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tabriz, 2004, serial number 193, Winter 2004, pp. 35-54.

- Rabi, (2010), Ali-Nameh, edited by Reza Bayat and Abolfazl Gholami, Tehran: Mirase maktoub.
- Shafagh, Ismayil, Ansari, Niloofar, (2015), Imagery of Imam Ali`s courge in Alinameh and Khavarannameh, first congress on Islamic human sciences.
- Shafagh, Ismayil, Ansari, Niloofar, (2015), explanation of Imam Ali`s patience in Alinameh and Khavarannameh, first congress on Islamic human sciences.
- Shafie Kadkani, Mohammad Reza, (1987), Mirrors` poet, Tehran: Agah, pp38-39.
- Shafie Kadkani, Mohammad Reza, (2000), A Shia epopee from 5th century, magazine of literature and human sciences faculty of Mashhad University, 33th year, No 3&4, pp.425-494.
- Shamisa, Sirous, (2006), Acquaintance with prosody and rhyme, 18th edition, Tehran: Ferdows.
- Shamisa, Sirous, (1995), All about stylistics, third edition Tehran: Ferdows.
- Shahidi Jajrom, Ali Akbar, (2015), Stylistic analysis of Ali-nameh by structural approach, master's thesis, under the guidance of Abdollah Hasanzadeh, Semnan University
- Safa, Zabihollah, (1996), History of literature in Iran, second volume, ١٤th edition, Tehran: Ferdowsi.
- Safawi, Kuroush, (1996), From Linguistics to Literature, first volume, Tehran: Soureye Mehr.
- Ebadian, Mahmoud, (1993), A preface to stylistics in literature, Tehran: Avaye Nour.
- Fotouhi, Mahmoud, (2011), Stylistics, theories, approaches and methods, Tehran: Sokhan.
- Farmahini Farahani, Elham, (2010), Literary and historical dimensions Ali-nameh, master's thesis, under the guidance of Jalil Moshayyedi, Arak University.